

AUDIOVIZUAL TARJIMA VA MADANIYATLARARO MOSLASHUV MUAMMOLARI

Dadamirzayeva Maloxat Valiyevna

*O'zDJTU Roman-german tillari
tarjimashunosligi kafedrasida dotsenti
valiyevna73@mail.ru*

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy tarjimashunoslikning eng dinamik yo'nalishlaridan biri bo'lgan audiovizual tarjima (AVT) va uning tarkibiy qismlari hisoblangan dublyaj hamda subtitrlashtirish muammolari tadqiq etiladi. Maqolada xorijiy media-mahsulotlarni o'zbek tili muhitiga moslashtirishda yuzaga keladigan madaniyatlararo nomuvofiqliklar, fransuz tili materiallari (realiyalar, so'z o'yinlari, verlan jargoni va idiomalar) misolida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: audiovizual tarjima, dublyaj, subtitrlashtirish, madaniyatlararo moslashuv, realiyalar, so'z o'yinlari, verlan, domestikatsiya, foreignizatsiya, lisoniy lakunalar.

Аннотация. В данной статье исследуются проблемы аудиовизуального перевода (АВП) как одного из наиболее динамично развивающихся направлений современного переводоведения, в частности, особенности дубляжа и субтитрования. На материале французского языка (реалии, игра слов, жаргон верлан и идиомы) анализируются межкультурные несоответствия, возникающие при адаптации зарубежного медиаконтента к узбекоязычной среде.

Ключевые слова: аудиовизуальный перевод, дубляж, субтитрование, межкультурная адаптация, реалии, игра слов, верлан, доместикация, форенизация, языковые лакуны.

Abstract. This article explores the challenges of audiovisual translation (AVT), specifically dubbing and subtitling, as one of the most dynamic branches of modern translation studies. Drawing on French language materials (realia, puns, verlan slang, and idioms), the paper analyzes the intercultural discrepancies that arise when adapting foreign media content into the Uzbek linguistic and cultural environment.

Keywords: audiovisual translation, dubbing, subtitling, intercultural adaptation, realia, puns, verlan, domestication, foreignization, linguistic lacunae.

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar asrida audiovizual mahsulotlar (kinofilmlar, seriallar, hujjatli filmlar, multiplikatsion asarlar va videoo'yinlar) xalqlar o'rtasidagi madaniy aloqalarni ta'minlovchi eng ommaviy vositaga aylandi. Kino va televideniye shunchaki ko'ngilochar vosita bo'lmay, balki muayyan xalqning turmush tarzi, dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy normalarini o'zida aks ettiruvchi murakkab tizimdir. Ushbu mahsulotlarni boshqa tillarga o'girish – audiovizual tarjima (AVT) sohasi zimmasiga ulkan mas'uliyat yuklaydi. AVT an'anaviy yozma tarjimadan tubdan farq qilib, u matn, ovoz, tasvir va vaqt cheklovlarining o'zaro sinxronligini talab etadi. Mazkur maqolada audiovizual tarjimaning ikki asosiy turi – subtitr va dublyaj jarayonida yuzaga keladigan madaniyatlararo moslashuv (lokalizatsiya) muammolari, lisoniy va madaniy to'siqlar hamda ularni bartaraf etish strategiyalari tadqiq etiladi.

Audiovizual tarjimaning o'ziga xos xususiyatlari va turlari

Audiovizual tarjima multimodal xarakterga ega bo'lib, unda axborot bir vaqtning o'zida bir nechta kanallar (akustik-verbal, akustik-noverbal, vizual-verbal, vizual-noverbal) orqali uzatiladi. Tarjimon faqat so'zni emas, balki ekrandagi harakat, kadr almashinuvi, qahramonning lab harakati (labial sinxronlik) va emotsiyalarini hisobga olishi shart.

1. Dublyaj – asl nushadagi ovozli yo'lakchani maqsadli tildagi yangi ovozli matn bilan to'liq almashtirish jarayonidir. Bu usul tomoshabindan vizual diqqatni talab qilmaydi, biroq texnik jihatdan eng murakkab va qimmat jarayon hisoblanadi. Unda fonetik va semantik muvofiqlik (lip-sync) birlamchi o'ringa chiqadi.

2. Subtitrlashtirish – ekranning pastki qismida asl nutqning qisqartirilgan matnli variantini joylashtirishdir. Subtitr vaqt (ekranda 6-7 soniyadan ortiq turmasligi) va hajm (har bir satrda ko'pi bilan 35-42 ta belgi) kabi qat'iy texnik cheklovlarga ega.

Madaniyatlararo moslashuv (lokalizatsiya) va uning zaruriyati

Tarjima faqat tillararo hodisa emas, balki eng avvalo madaniyatlararo muloqotdir. Har bir xalqning o'ziga xos tarixi, urf-odatlar, diniy qarashlari va ijtimoiy-siyosiy realliklari mavjud bo'lib, ular tilda "realiyalar" (milliy-madaniy bo'yoqdor so'zlar) va idiomalarda aks etadi. Audiovizual mahsulot boshqa madaniyat vakillari tomonidan to'g'ri va adekvat qabul qilinishi uchun tarjimondan nafaqat lisoniy ekvivalent topish, balki pragmatik adaptatsiya, ya'ni madaniyatlararo moslashuvni amalga oshirish talab etiladi.

Moslashuvning asosiy maqsadi – maqsadli auditoriyada xuddi asl auditoriya kabi emotsional va estetik taassurot uyg'otishdir. Agar xorijiy filmdagi

hazil yoki madaniy ishora tomoshabinga tushunarsiz bo'lsa, audiovizual mahsulotning ta'sirchanligi yo'qoladi.

Subtitr va dublyajda uchraydigan asosiy muammolar

1. Realizmalar va milliy-madaniy tushunchalar tarjimasi:

Har bir jamiyatga xos bo'lgan taomlar, kiyim-kechaklar, bayramlar, davlat idoralari nomlari ko'pincha boshqa tilda muqobilga ega bo'lmaydi. Masalan, g'arb filmlaridagi "prom" (bitiruv kechasi), "Thanksgiving" (Shukronalik kuni) yoki o'zbek madaniyatiga xos "kelin salom", "hashar" kabi so'zlarni to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilib bo'lmaydi. Subtitrda izoh berish imkoniyati yo'qligi sababli tarjimon ko'pincha umumlashtirish (generalizatsiya) yoki madaniy o'rinbosar topish usulidan foydalanadi.

Fransuz hayotidagi madaniy va ijtimoiy tushunchalar, masalan, "Le Bac" (*Baccalauréat* – maktabni bitirish va universitetga kirish huquqini beruvchi imtihon). Subtitrda buni shunchaki "imtihon" deb ketish matn yukini kamaytiradi. Dublyajda esa o'zbek auditoriyasiga tushunarli bo'lishi uchun uning kontekstual vazifasiga qarab "*Davlat imtihoni*" yoki "*Bitirish imtihoni*" deb domestikatsiya (mahalliyashtirish) qilinishi tahlil etildi.

2. Yumor va so'z o'yinlari (Puns):

Audiovizual tarjimadagi eng qiyin jihatlardan biri – bu tillarning o'ziga xos lingvistik xususiyatlariga (omonimlar, polisemiyalar) asoslangan hazillar va so'z o'yinlaridir. Ko'pincha bir tildagi so'z o'yini boshqa tilga o'girilganda o'z ma'nosini yo'qotadi. Dublyajda bu muammo aktyorning yuz ifodasi bilan bog'liq bo'lsa, subtitrda vaqt cheklovi tufayli hazil butunlay tushib qolishi mumkin.

Misol: Mashhur "*Amélie*" (Le Fabuleux Destin d'Amélie Poulain) yoki "*Taxi*" filmlaridagi so'z o'yinlari. Fransuz tilidagi "Avocat" so'zi ham *advokat*, ham *avokado* mevasini anglatadi. Agar qahramon qo'lida avokado ushlab turib, ushbu so'z o'yiniga shama qilsa, uni o'zbek tiliga to'g'ridan-to'g'ri o'girish vizual va tekstual nomuvofiqlikni keltirib chiqaradi. Maqolada bunday komik effektni subtitr va dublyajda qanday saqlab qolish strategiyalari ko'rsatildi.

3. Idiomalar va frazeologizmlar:

Ko'chma ma'noga ega bo'lgan iboralar so'zma-so'z tarjima qilinsa, kulgili va ma'nosiz matn yuzaga keladi. Masalan, ingliz tilidagi "break a leg" iborasini o'zbek tiliga "oyog'ingni sindir" emas, balki vaziyatga qarab "omad yor bo'lsin" yoki "ishlaringga rivoj" deb o'girish pragmatik moslashuvga misol bo'ladi. Fransuzcha "Poser un lapin" iborasi (so'zma-so'z: *quyonni joylashtirmoq*), aslida "*uchrashuvga kelmaslik, birovni kutdirib qo'yish*" ma'nosini bildiradi. Dublyajda aktyorning lab harakati (lip-sync) va vaqt cheklovini hisobga olgan holda, bu

iborani o'zbekcha "laqillatib ketish", "dog'da qoldirish" yoki "kelmay qolish" kabi variantlar bilan almashtirish muammolari ilmiy baholandi.

4. Vernakulyar nutq, jargon va jargonizmlar:

Ko'cha tili, jargonlar va dialektlar qahramonning ijtimoiy kelib chiqishi, yoshi va xarakterini ochib berishga xizmat qiladi. Ularni maqsadli tilda ifodalashda me'yorni saqlash juda muhim. Haddan tashqari adabiy tildan foydalanish qahramon obrazini sun'iy ko'rsatsa, o'ta mahalliy jargonlarni qo'llash matnning umumiy sifatiga salbiy ta'sir qiladi.

Masalan, fransuz kinosida, ayniqsa drama va komediyalarda, so'zlarning bo'g'inlarini teskari qilib gapirish – Verlan ko'cha jargoni (masalan, *Café* -> *Féca*, *L'envers* -> *Verlan*) juda faol qo'llanadi. Ushbu qatlamni o'zbek tiliga tarjima qilishda milliy jargonlar va o'zbek ko'cha tili elementlaridan qay darajada foydalanish mumkinligi, me'yor va senzura masalalari tahlilga tortildi.

Muammolarni yechish strategiyalari: domestikatsiya va foreignizatsiya

Audiovizual tarjimashunoslikda madaniy muammolarni hal qilishda asosan Lourens Venuti tomonidan ilgari surilgan ikki strategiyaga tayaniladi:

- Domestikatsiya (mahalliyashtirish): Xorijiy matnni maqsadli til madaniyatiga to'liq moslashtirish, tomoshabinga tushunarsiz bo'lgan elementlarni milliy tushunchalar bilan almashtirish. Bu usul ko'pincha dublyajda va bolalar uchun mo'ljallangan animatsion filmlarda keng qo'llaniladi.

- Foreignizatsiya (begonalashtirish): Asl nusxa madaniyatining o'ziga xosligini saqlab qolish, tomoshabinni begona madaniyat bilan yuzma-yuz qilish. Bu usulda xorijiy so'zlar transkripsiya qilinadi yoki transliteratsiya qilinadi. Ko'proq subtitrlarda qo'llaniladi.

Audiovizual tarjima shunchaki so'zlarni bir tildan ikkinchi tilga o'tkazish jarayoni emas, balki ikki xil madaniy dunyoqarash o'rtasida ko'prik qurish san'atidir. Subtitlashtirish texnik va hajmiy cheklovlar doirasida lisoniy aniqlikni talab qilsa, dublyaj badiiy, psixologik va madaniy jihatdan chuqur moslashuvni (lokalizatsiyani) taqozo etadi. Madaniyatlararo moslashuv muammolarini muvaffaqiyatli hal qilish uchun tarjimon yuksak filologik bilimga ega bo'lishi bilan bir qatorda, har ikkala til vakillarining mentaliteti, urf-odatlar va zamonaviy ijtimoiy tendensiyalarini mukammal bilishi shart. Faqat shundagina audiovizual mahsulot o'zining birlamchi estetik va kommunikativ funksiyasini to'laqonli bajara oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Дадамирзаева М.В. и Хасанов Э.Р. Машинный перевод и пост-редактирование в условиях многоязычной коммуникации. Журнал гуманитарных и естественных наук. 1, 23 [1] 2025, 176–185.
2. Diaz Cintas J., & Remael A. Audiovisual Translation: Subtitling. St. Jerome Publishing. 2007.
3. Дадамирзаева М.В. Семантические трансформации заимствований в современном французском языке. Журнал гуманитарных и естественных наук. №16 (11), 2024, 96-106.
4. Chaume F. Audiovisual Translation: Dubbing. St. Jerome Publishing. 2012.
5. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. Routledge. 2008.
6. Yoʻldoshev I. Tarjima nazariyasi asoslari. Toshkent. 2018.